

KOŠÍKÁŘŮV ROK ANEB JAK SE KROUTÍ PROUTÍ

BARBORA HRDINOVÁ
BLANKA SVOBODOVÁ

Košíkářův rok aneb

Jak se kroutí proutí

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.cpress.cz
www.albatrosmedia.cz

Blanka Svobodová, Barbora Hrdinová
Košíkářův rok aneb Jak se kroutí proutí – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Blanka Svobodová, Barbora Hrdinová

KOŠÍKÁŘŮV ROK

aneb Jak se kroutí proutí

CPress
Brno
2019

OBSAH

0 košíkářství	7
Historie českého košíkářství	7
Čtení o vrbě	11
Vrba	12
Přehled vybraných druhů vrb	13
Jak připravit materiál a pečovat o výrobky	17
Nářadí a pomůcky	21
Tajemství proutěného košíku aneb základní pojmy a techniky	27
Žebrové koše – osnova a výplet	28
Rámové koše	29
Začínáme s pletením	29
Nastavení prutů	31
Nápletek	32
Přechod osnov ze dna do stěny koše	33
Přídavné osnovy	34
Dno košíku	34
Zavírka	35
Ucho koše	36

Košikářův rok **39**

Jaro **41**

Pomlázka	46
Zdobná pomlázka – řetízková, točená	48
Opálka	52
Nápletek v opálce	58
Ucho ve stěně opálky	59

Léto **61**

Další zpracování neloupaného proutí	62
Loupané proutí	63
Miska s třípárovou závírkou – „začátečnická“	64
Oválný podnos se sloupkovým uchem	70
Srdcový košík	76

Podzim **83**

Další zpracování loupaného proutí	84
Výroba šén neúžených a úžených	85
Ostatní produkty vznikající v souvislosti s výrobou šén	85
Houžvení aneb kroucení prutů	86
Dětský houbák	87
Opletené ucho s rybí kostí	94
Zahradnický košík, oválné dno	98
Hranatý podnos s kroucenými uchy	107

Zima **113**

Sklizeň proutí	114
Třídění sklizeného proutí	115
Příprava řízků	115
Příprava ucha a obručí z vrbových holí nebo lískových prutů	115
Věnce z čerstvého proutí	116
Hranaté dno zhotovené plátnovou vazbou	119
Nákupní košík s anglickou vrstvou a coem	122
Květinový koš s uchem	130
Zdroje literatury	135

O KOŠÍKÁŘSTVÍ

Historie českého košíkářství

Nebojte se, nebudeme vás nudit dlouhým úvodem, ale něco byste přece jen měli vědět. Už proto, že košíkářství patří mezi nejstarší lidská řemesla. Nejružnější koše doprovází lidstvo od jeho počátků, mnohem déle než třeba keramické výrobky. Použité materiály však podléhaly snadno opotřebování a zkáze, a tak toho o dávných košíkářích a jejich práci víme jen relativně málo. Podobu nejstarších košů můžeme rekonstruovat podle archeologických nálezů, které však nejsou příliš bohaté. Novější košíkářské výrobky pak známe z fresek, maleb, soch a knižních popisů.

Počátky řemesla se datují do mladší doby kamenné, kdy se sice člověk stále ještě živil lovem a rybolovem, současně však začínal domestikovat zvířata a zpracovávat zrna divokých obilovin. Od toho se odvíjela potřeba uspořádat si k životu konkrétní místo, upravit si je proti vlivům počasí. Prvními košíkářskými pokusy proto byly nejspíše přístřešky proti nepřízní počasí stavěné z větví, rákosí a travin. Svědčí o tom například nálezy z mladšího neolitu v Bylanech. Později se člověk naučil spojovat dohromady rostlinná vlákna a využívat je pro výrobu dutých nádob pro uchování potravin, či pastí na zvířata. Dokladem jsou rybářské vrše z období Velké Moravy.

Téměř po celém světě existuje podobná tradice splétání přírodních materiálů do podoby nejružnějších košíkářských výrobků. Ty nesou charakteristické regionální rysy. Jedním z nich je použitý materiál, který často vyzrazuje místní botanickou základnu. Na rozdíl od košíkářských technik existují materiály v daleko větší škále.

Mezi nejčastěji používaná pletiva u nás patří vrbové proutí, žitná sláma či loubky. Plete se i z dalších materiálů, například z orobince nebo kukuřičného šustí.

První písemné zmínky o košíkářích u nás se objevují koncem 15. století. Z tohoto období se nám v jedné plzeňské zasypané studni dochovala unikátní proutěná miska v tažené technice se dnem upleteným na základě košíkářského kříže.

Zpočátku se jednalo o domácí výrobu pro vlastní potřebu. S postupem času se řemeslníci začali specializovat na určité typy výrobků, které prodávali na trzích, nebo je zhotovovali na objednávku přímo pro zákazníka. Výrobní sortiment byl široký, od hospodářských košů a košatin do vozů až po košíky užívané v domácnostech, jako misky, nákupní koše, koše na prádlo a později i pletený nábytek a kočárky. Luxusnější zboží pletli z loupného a štípaného proutí, tyto výrobky označujeme jako tzv. jemnou práci, dodnes vysoce ceněnou.

Historické koše u nás najdeme v expozicích mnoha muzeí a skanzenů. V Národopisném muzeu v Praze jsou vystaveny výrobky jako je vrš na úhoře, nůše, opálky či zásobnice na obilí. Dále jsou zde k vidění některé zvykoslovné předměty. Exponáty jiných kultur najdeme v Náprstkově muzeu (indiánské či africké koše) či v Severočeském muzeu v Liberci (asijské koše). Specializované košíkářské muzeum bylo zřízeno v Morkovicích, kde navazuje na místní tradice bohaté košíkářské výroby.

Centra košíkářské výroby se vyvíjela zhruba od konce 18. století. Vzrůstající zájem o košíkářství můžeme sledovat v době průmyslové revoluce s vývojem manufaktur a vůbec největší rozkvět zažívá toto řemeslo na přelomu 19. a 20. století. Mezi hlavní střediska patřilo Zbraslavsko, Mělnicko, Čelákovice a oblast Polabí, Morkovice a Horní Planá.

Věhlas českého košíkářství přesáhnul i hranice Rakousko-Uherska. Naše výrobky byly žádané v celé Evropě.

V oblastech s významnou výrobou byly také často zakládány košíkářské školy. První z nich zaznamenáváme na Zbraslavi roku 1880. Tato škola byla následně přenesena do slepeckého ústavu. O několik

let později byla založena košíkářská škola v Morkovicích, kde vydržela nejdéle. Ve třicátých letech minulého století tu dokonce vycházel i odborný košíkářský časopis. Další košíkářskou školou u nás byla škola se státní podporou v Mělníce a ještě několik menších škol, které však většinou zanikly po 2. světové válce. V současnosti je košíkářství vyučováno například na Střední umělecké škole textilních řemesel v Praze. Vzdělání v této oblasti se přesunulo spíše do soukromé sféry.

S nástupem komunismu u nás k došlo k velkému útlumu drobných řemeslníků. V důsledku znárodnění byly košíkářské dílny nuceny přejít pod správu rozsáhlejších výrobních družstev. Několik jich našlo útočiště pod hlavičkou Ústředí lidové umělecké tvorby. Toto období napáchalo ve vývoji řemesla nezanedbatelné škody. Nejen tím, že samostatní řemeslníci byli v podstatě nežádoucím elementem, ale i v povědomí veřejnosti, která košíkářskou výrobu považovala za přežitek.

Novodobí košíkáři jsou spíše vlci samotáři. Vycházejí z tradic svých předků a méně obvyklé postupy střeží jako rodinné stříbro. Větší firmy zabývající se košíkářskou výrobou můžete dnes spočítat na prstech jedné ruky. Díky nesourodé povaze materiálu nelze v košíkářském odvětví nahradit práci rukou strojní výrobou. Do jisté míry se podařilo zmechanizovat pouze sklizeň proutí. Dlužno podotknout, že většina dostupného materiálu, který lze u nás zakoupit, nepochází z české produkce, ale je dovážěn z Polska nebo z Asie. Totéž platí i pro dovoz hotových výrobků, kdy našim košíkářům konkurují cenově podhodnocené košíky ze zemí s levnější pracovní silou.

Ačkoli v dnešní době plastů byly mnohé tradiční košíkářské výrobky nahrazeny moderními ekvivalenty, nelze naštesti říci, že by tohle krásné řemeslo zcela vymřelo. Naopak se zdá, že dnes české košíkářství prožívá jistou renesanci díky vzrůstajícímu zájmu designerů i široké laické veřejnosti. Držíte-li v rukou naši knihu, jste toho jasným důkazem.

ČTENÍ O VRBĚ

Vrba

Vrba a košíkářství můžeme jistě považovat za nerozlučnou dvojici. Právě v našich podnebných podmínkách je základním materiálem košíkářů bezesporu vrbové proutí.

Vrba je velmi rozšířená dřevina, roste v mírném i chladném pásmu všech světadílů, vyskytuje se ale i v subtropích či za polárním kruhem. Je to rostlina nížin a povětšinou bývá ve vyšší podobě stromovitého či keřovitého vzrůstu, přesto na ni můžete narazit i vysoko v horách ve formě zakrslého keříku. Je nenáročná na pěstování, roste nejlépe ve vlhčích půdách hlinitých či hlinitopísčitých. Na březích toků i rybníků plní funkci zpevňování břehů. Jinde je zas využívána její úžasná schopnost dekontaminace půdy i vody – dokáže vstřebávat prvky těžkých kovů. Nelze opominout také význam vrby v oblasti medicíny, neb právě ve vrbové kůře byl v 19. století poprvé objeven salicin, jenž se stal posléze základem pro výrobu aspirinu. Některé vrby jsou pěstovány výhradně pro okrasné účely. Jedná se především o převislé vrby smuteční a kroucené kultivary (*S. × sepulcralis*, *S. × pendulina* Wender., *S. alba*, *Tristis*) či nízké a zakrslé vrby (*S. herbacea*), s nimiž se setkáváme v parcích, zahradách nebo arboretech.

Salix je latinské označení pro rod „vrba“ s četnými druhy, odrůdami a typy, k jejichž určování jsou pro botanika směrodatné především listy a květenství, nikoliv košíkáři prioritně posuzovaný vzrůst, kvalita a barevnost proutí. Právě tyto vlastnosti se snadno mění v závislosti na půdních a podnebných podmínkách.

Vzhledem k tomu, že se vrba snadno kříží a množí, vyskytuje se v přírodě až na dva tisíce druhů vrb. Na našem území existuje celkem 22 druhů (včetně jednoho vyhynulého), které jsou považovány za původní. V ostatních případech se jedná o křížence či dovezené druhy, spolu s nimi bychom u nás napočítali na 70 odlišných rostlin, nicméně pro košíkářské účely jsou vhodné jen některé z nich. S vývojem řemesla se rozšířilo šlechtění vrb a zakládaly se košíkářské plantáže zvané prutníky s odrůdami určenými přímo k pletení. Vyhledávanými vlastnostmi košíkářských vrb jsou pružnost a ohebnost větví, délka prutů, hladkost, pevnost, odolnost vůči chorobám,

škůdcům či vlivům počasí (mrazíky, krupobití), výtěžnost proutí a v poslední řadě také barva proutí.

Jednou z nejstarších pletařsky vhodných vrb je **vrba košíkářská (konopina, *Salix viminalis* L.)**, která je přirozeně rozšířena ve východní Evropě a v Asii. Dlouhé středně silné až silné pruty bývají hladké a bez postranních větviček. Po vyloupání z mizy má proutí bílou barvu a vařené světle červenou. Má poměrně velkou středovou dřevinu a drobnější světle zelená odrůda se hodí spíše na stloukané práce. Delší konopina tmavě zelená až hnědozelená se hodí na výrobu šén.

Skoro po celé Evropě a na Sibiři najdeme **vrbu mandlovou (*Salix amygdalina* L.)**, jinak též **vrbu trojmužnou (*Salix triandra* L.)**, odrůdu s velmi houževnatým a pevným proutím, které se neláme a bývá poměrně kónického tvaru. Mandlovka se však ráda větví a nevýhodou je též malá odolnost vůči škůdcům a krupobití. Kůra bývá zeleno šedé až zeleno tmavě hnědé barvy, někdy skvrnitá. Velmi dobře se loupe, pruty jsou po vyloupání čistě bílé a vařené proutí krásně červené. Ve stloukané práci se používá především na osnovy a osnovní kříže. Hodí se i k výrobě šén. Výrobky z této vrby bývají trvanlivé.

Odrůdou velmi skromnou na půdní podmínky i stanoviště je **vrba nachová (rakovice, zlatolýč, *Salix purpurea* L.)**, vrba divoce rostoucí v Evropě či mírném pásmu Asie, pěstovaná též v severní Americe a jinde. Rakovice má četné odrůdy a formy jako například *Uralensis*. Vyznačuje se málo větvenými tenkými, hladkými, pružnými

a pevnými proutky zelenožluté až červenohnědé barvy, mízované proutí má špinavě bílou barvu, važené barvu nažloutlou. Velmi dobře vzdoruje chorobám a škůdcům, roste však pomaleji a dává menší výnosy.

Původně ze Severní Ameriky pochází **vrba americká** (*Salix Americana*), dovezená koncem 19. století do Evropy, kde se stala velmi oblíbenou. Kůra je ve spodní části prutu světlezelená a v horní části se ztmavuje až do tmavohnědé, někdy oviněné. Amerikánka je považována za nejkvalitnější pro košíkářské účely, dobře se loupe, po vyloupání je leskle bílá či zlatohnědé barvy. Vyžaduje písčitohlinitou půdu, v mokřích a příliš výživných půdách roste rychleji avšak proutí je pak křehké a lámavé. Jsou pro ni typické nápadné srdčité palisty, přisedlé lístečky u vzpřímených listů. Je poměrně choulostivá na škůdce a choroby.

Mezi další vrby častěji využívané v košíkářství patří **vrba červená** (*Salix rubra* Huds.), jedná se o křížence vrby nachové a konopiny. V umělé míze se špatně loupe, avšak sklizená v době vegetace se loupe dobře, važená taktéž.

Dalším křížencem, tentokrát vrby mandlové a konopiny, je **vrba rakytníkolistá** (*Salix hippophaifolia* Thuill.). Proutí má žlutohnědou barvu až hnědočervenou barvu, je dlouhé, tenké, hladké, pevné a nelámavé.

Velmi rozšířená u nás je i **vrba bílá** (*Salix alba* L.) rostoucí hojně podél toků a v nížinách. Proutí má barvu hnědozelenou až

hnědočervenou a mezi její odrůdy patří **vrba bílá žloutková** (*Salix alba* L. *Vitellina*), s kůrou žluté až žlutočervené barvy na sluneční straně. Ta má kratší silnější proutí, které se často větví. Je houževnatá a hodí se na pletení pomlázek, vázání a kroucení.

Vrbu volně nalezenou v přírodě není snadné správně botanicky zařadit, avšak je možné posoudit, zda je proutí vůbec vhodné k pletení. Některé vlastnosti rozpoznáme již pohledem a těmi jsou délka, štíhlost, hladkost a nerozvětvenost. Je třeba však udělat ještě zkoušku lámavosti. Pouhým ohnutím do pravého úhlu přes prst zjistíme, zda prut praská, pokud vydrží dokonce otočku, zdá se být kvalitní.

Přehled vybraných druhů vrb

Původní:

- **košíkářská** (*Salix viminalis* L.) - lidově „konopina“
- **mandlová** (*Salix amygdalina* L.) – „mandlovka“
- **trojmužná** (*Salix triandra* L.) - „mandlovka“
- **pětimužná** (*Salix pentandra* L.)
- **nachová** (*Salix purpurea* L.) – „rakovice“ či „zlatolýč“
- **bílá** (*Salix alba* L.) – „potočnice“
- **bílá žloutková** (*Salix alba* L. *Vitellina*) - odrůdou vrby bílé
- **lýkocová** (*Salix daphnoides* Vill.)
- **křehká** (*Salix fragilis* L.)
- **jíva** (*Salix caprea* L.)
- **černající** (*Salix myrsinifolia* Salisb.)
- **šedá** (*Salix elaeagnos* Scop.)
- **laponská** (*Salix lapponum* L.)
- **plazivá** (*Salix repens* L.)
- **rozmarýnolistá** (*Salix rosmarinifolia* L.)
- **ušatá** (*Salix aurita* L.)
- **borůvkovitá** (*Salix myrtilloides* L.)
- **bylinná** (*Salix herbacea* L.)
- **popelavá** (*Salix cinerea* L.)
- **slezská** (*Salix silesiaca* Willd.)
- **velkolistá** (*Salix appendiculata* Vill.)
- **bledá** (*Salix starkeana* Willd.)
- **hrotolistá** (*Salix hastata* L.)
- **dvoubarvá** (*Salix bicolor* Ehrh. ex Willd.)

Původní kříženci:

- **červená** (*Salix x rubra* Huds.) = *S. purpurea* x *S. viminalis*
- **zmrzlá** (x) – „zmrzlice“
- **rakytíkolistá** (*Salix mollissima* Ehrh. či *x hippophaifolia* Thuill.) = *S. triandra* x *S. viminalis*
- **drsná** (*Salix x dasyclados* Wimm.)

Nepůvodní:

- **americká** (*Salix americana*) – „amerikánka“
- **babylonská** (*Salix babylonica* L.)
- **ostrolistá** resp. špičatolistá (*Salix acutifolia* Willd.) – „kaspická“
- **japonská** (*Salix integra* Hakuro nishiki)
- **kroucená** (*Salix matsudana* Koidzumi „Tortuosa“)
- **bílá smuteční** (*Salix alba* L. „Tristis“)

Vegetativní orgány vrby

Tak jako většina představenstva rostlinné říše i vrba se skládá z částí, jimiž jsou kořen, stonek respektive prut či kmen, list a květenství. Ačkoli k pletářským účelům využíváme výhradně jednoleté výhonky prutů – tzv. letorosty, neméně důležité k jejich správnému růstu jsou i ostatní orgány.

Nejméně patrné jsou **kořeny**, o nichž se říká, že jejich bohatost je v přímé úměře se samotnou výnosností proutí. Hlavní kořen se při vegetativním množení tvoří ze sázenky a plní funkci upevňovací a zásobovací, ukládají se zde voda a živiny. Vlasečnicové kořeny pak tyto živiny přijímají z půdy a hloubkové jsou silnější kořeny jdoucí za vodou. V praxi pak rozlišujeme vrby hlubokokořenní (*S. amygdalina*, *S. purpurea* či *S. alba*) a mělkokořenní (*S. viminalis* či *S. americana*).

Košikářsky nejzajímavější částí je stonek neboli **prut**. Abychom získali prut vhodný k pletení, je třeba vrbu každoročně u země seřezávat, čímž vytváříme jakýsi pařez lidově zvaný „babka“. Pokud vrbu stříháme výš a zůstává i část kmene, nazýváme tento pařez „hlavou“. Nové jednoleté výhonky začínají růst z pařezu vždy na začátku vegetačního období zhruba v dubnu, nejvyššího stupně vývoje dosahují v červnu. V průběhu léta pak dochází ke zpomalení růstu prutů, k jejich dozrávání a dřevnatění. Zhruba koncem října je již proutí vyzrálé, čeká se jen na opad listů, aby bylo možné ho sklízet. Tvar vrbového prutu je typicky kónický, průměr prutu pak bývá v určitém poměru k délce. Pro lepší představu zde uvádíme, že na 1 mm průměru připadá cca 150–300 mm délky prutu. Spodní silnější konec označujeme jako *pata* a horní tenký konec pak jako *špička*. Prut roste v mírném oblouku, čímž rozlišujeme také *záda* (vypouklá strana) a *břicho* (vnitřní strana). Kůra prutů bývá různě zbarvena, což je ovlivněno druhem i půdním složením, své v tomto ohledu dělá i slunce. Můžeme pozorovat, že na sluneční straně bývá proutí vybarvenější. Barevnost kůry oceníme zejména při práci s neloupavým materiálem. Někdy se setkáváme též s ojíněním či ochmýřením kůry.

Ani **listy** nelze u vrby opominout. I když v době sklizně už po nich většinou není ani památka, plní v době vegetace důležitou funkci asimilace. Listy u vrb mají krátký řapík a bývají seskupeny většinou střídavě. Setkáváme se s různými tvary od úzce kopinatého (*S. viminalis*) až po vejčitý. Okraje listů bývají rovněž různé – pilovité, celokrajné či zvlněné. Některé vrby mají navíc drobné přisedlé lístečky zvané **palisty**, které jsou pro botaniky důležitým rozlišovacím znakem druhů.

V neposlední řadě sem patří samotné **květenství** vrb, které je lidově též označováno jako „kočičky“. Tyto květy bez okvětních plátků jsou uskupené do jehněd a porostlé bělošedavými chloupky. Rozlišujeme květy samičí (pestíkové) a samčí (prašníkové). Jelikož vrba je rostlina